

PROF. DR. ERİK-JAN ZÜRCHER'İN YÜZÜNCÜ YIL
BEYANATIYLA İLGİLİ BAZI ELEŞTİRİLER

Mehmet Oğuzhan TULUN

Analist

Analiz No : 2015 / 10

17.05.2015

Prof. Dr. Erik-Jan Zürcher; Türkiye Cumhuriyetinin erken tarihi, onun ideolojik kökenleri ve onu şekillendiren koşullar hakkında pek çok eseri bulunan tanınan bir tarihçidir. Türkiyenin tarihi hakkındaki yorumlarına herkes katılmasa da; Zürcher, bazıları onun yorumlarına katılmıyor diye basitçe kenara itilebilecek bir tarihçi değildir.

Zürcher, Ermenilerin sevk ve iskân edilmesinin[i]yüzüncü yılıyla (Zürchere göre sokırımın yüzüncü yılı) ilgili İngilizce bir beyanat yayınlamıştır.[ii] Ancak bu beyanat Zürcheri, savlarını desteksiz önermeler üzerine kuran ve 1915-16daki olaylarla ilgili soykırım söylemini tartışılmaz bir olgu olarak öne süren partizan bir tarihçi gibi yansıtmaktadır.

Bu yorum yazısının amacı Zürcherin beyanatında değindiği her noktaya çürütmekten ziyade, bu beyanatın bazı sıkıntılı yönlerini açıklamaktır.

Yorum yazısına Zürcherin değindiği şu noktayla başlayalım:

[Ermeni Soykırımının] çerçevesi ve pek çok detayı orijinal belgelere ve görgü tanığı ifadelerine dayalı tarihsel araştırmayla somut bir şekilde ortaya konulduğuna göre...

Hayır, [Ermeni Soykırımının] çerçevesi ve pek çok detayı * somut bir şekildertaya konulmamıştır. Osmanlı hükümetinin, Ermenileri sırf Ermeni kimlikleri sebebiyle sistematik bir şekilde yok etmek niyetinde olmuş olduğu gösteren (bu bağlamda soykırım bu anlama gelmektedir) hiçbir Osmanlı hükümeti belgesi bulunamamıştır. Böyle bir niyeti göstermek için sahte belgelere veya gerçek belgelerdeki kısımlara hatalı veya eksik bir şekilde atıflar yapılmıştır. Ancak bu tür girişimlerin hepsi ya Türk ya da yabancı araştırmacılar tarafından çürütülmüştür.

Ayrıca Osmanlı hükümetinin; a) Bazı vilayetlerde yaşayan Ermeni tebaasını sevk ve iskândan muaf tuttuğuna (burada sevk ve iskândan kastedilen, Ermenilerin savaş bölgelerinden ve Ermeni devrimci komitelerinin ve Ermeni eşkıya faaliyetlerinin yaşandığı

bölgelerden alınıp başka yerlere gönderilmesidir), b) Sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilere yardım ve koruma sağlanması talimatı verdiği (bu konudaki başarısızlık, bu talimatların verilmiş olduğu gerçeğini değiştirmiyor), ve c) Ermenilerin sevk sırasında onlara zulmeden Osmanlı yetkililerini cezalandırdığına (buna idam cezası da dâhil) dair bir yığın delil mevcuttur. Bir hükümetin, bir grup insanı sistematik bir şekilde yok etmek niyetindeyken bir yandan da a), b) ve c)yi yapmış olması mantık dışıdır. İngilizler; Ermenilere karşı suç işledikleri iddiasıyla Maltada tuttıkları Osmanlı yetkililerini delil yetersizliği sebebiyle yargılamakta başarısız olmuştur (üstelik İstanbulu işgal etmiş olan İngilizlerin her türlü gerekli belgeye erişimleri vardı). Soykırım söylemini destekleyenlerin öne sürmeyi sevdiği, Osmanlı yetkililerinin çoğunlukla İstanbulda gerçekleştirilen 1919-20 yargılamalarının, hukuken geçersiz düzmece yargı süreçleri olduğu ispatlanmıştır.

Ancak soykırımın söylemini delik deşik eden bu tür olgular, bu söylemi benimseyenler tarafından işlerine gelecek şekilde dikkate alınmamaktadır.

Soykırım söylemi için ortaya konan görgü tanığı ifadeleri iddia edilen soykırımı delil teşkil etmemektedir. Ermenilerin 1915-16daki olaylarda çok büyük acı çekmiş olduğu bir gerçektir. Ancak insanların atalarının bir yerlerde Osmanlı yetkilileri veya Müslüman ahali tarafından zulmedildiği hikâyeleri, Ermenilerin sevk ve iskânın esas talimatını verenlerin zihniyetinin ve niyetinin bir göstergesi değildir. Talimatların ardındaki zihniyete ve niyete delil teşkil edebilecek tek görgü tanığı ifadesi, o talimatların verilmiş olmasına bizzat tanıklık etmiş olan bir Ermeninin ifadesi olabilir (ancak böyle bir görgü tanığı ifadesi bulunmamaktadır). Ayrıca Ermenilerin atalarına saygısızlık etmek niyetinde olmadan belirtilmesi gerekiyor ki (bu tartışmadaki rahatsız edici derecede sıkça karşılaşılan çarpıtmaları dikkate alacak olursak), Ermenilere ataları tarafından aktarılan hikâyelerin, atalarının gerçekten başına gelenleri yansıttığından emin olmanın bir yolu yoktur.

Tartışmaya bir başka bakış açısı getirmek için şunu ekleyelim: mensuplarının çoğunluğu Osmanlı Ermenilerinden olan Ermeni devrimci komiteleri (amaçları Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı) ve Ermeni eşkıyalar, Anadolu'daki faaliyetleri sırasında yaklaşık 518.000 Müslümanı katletmişlerdir. Böylece bu gruplar aşırı bir öldürme yeteneği sergilemişlerdir. Bu katliamlar, bahsi geçen Müslümanlara yapılan (torunları tarafından anlatılan) mezalim hikâyeleriyle birleştirildiğinde, bahsi geçen Ermeni grupların Müslümanları sırf Müslüman kimlikleri sebebiyle sistematik bir şekilde yok etmeye (ki bu Müslümanlara karşı soykırım anlamına gelir) çalıştıkları izlenimi ortaya çıkabilir. Bahsi geçen Ermeni grupların vahşi yöntemlerle pek çok katliam gerçekleştirmiş oldukları bir gerçektir, ancak bu grupların bugünün tanımlamasıyla soykırım yapmak niyetinde olmuş olduklarını belirten herhangi bir delil yoktur. Bu nedenle atalarının acılarına işaret etmek, kendi başına ne Ermenilere, ne de Müslümanlara karşı soykırım yapıldığının bir kanıtıdır.

** Soykırımın tanımlanmasında önemli olan niyettir, yani bir etnik veya dini grubu topyekûn veya kısmen yok etme niyeti. Bu niyetin ardındaki gerekçe yersizdir ve işte bu yüzden 1915-16da olanlar Ermeniler bir tehdit teşkil etmiş olduğu için soykırım değildi diyen inkârcı sav (tehdit iddiası olgulara dayalı olsa bile) saçmadır.*

Burada iki noktaya değinilebilir.

1) Esasen saçma olan inkârcı kelimesidir. Bu, soykırım söylemine karşılık veren savın meşruiyetini sarsmak amacıyla kullanılan basit bir yaftadır. İnkâr; bir olguyu, kabul edilmesi çok acı vereceği için veya çıkarlara uymuyor diye görmezden gelmektedir. Soykırım söylemine karşılık veren sava retçi olarak atıf yapılabilir. Bu sav, soykırımı söylemini bilinen olgularla uyuşmadığı için reddetmektedir.

2) Zürcher, retçi savın ne olduğunu anlamamışa benziyor. 1915-16 olaylarının soykırım teşkil etmeyişi, Ermenilerin bir tehdit oluşturmuş veya oluşturmamış olmasıyla bağlantılı değildir. Yukarıda açıklandığı gibi, 1915-16 olaylarının soykırım teşkil etmemesinin sebebi, Osmanlı hükümetinin Ermenileri sırf Ermeni kimlikleri sebebiyle sistematik bir şekilde yok etmek NİYETİNDE olmamış ve pek çok Ermeninin ölmesine sebep olacak şekilde davranmak NİTEYETİNDE olmamış olmasındandır. Silahlı Ermeni grupların Anadoluyu kasıp kavurması, Osmanlı Müslümanlarına eziyet etmesi (ve yöntemlerini veya ideolojilerini onaylamayan Osmanlı Ermenilerini öldürmesi), Osmanlı askeri birliklerine saldırması, Osmanlı altyapısına karşı sabotaj yapması ve istilacı İtilaf güçleriyle işbirliği yapması 1915-16 olaylarının bağlamını ortaya koymaktadır. Bu bağlam Osmanlı hükümetinin, neden bu silahlı grupları yerel Ermeni desteğinden mahrum etmek için sevk ve iskâna başvurduğunu açıklamada yardımcı olmaktadır, zira bahsi geçen Osmanlı Ermenileri rızayla veya zorla bu silahlı gruplara destek veriyordu. Retçi savın ortaya konulmasındaki amaç, Ermenilerin çektiği acıları hafife almak veya acı çekmeyi hak ettiklerini ima etmek değildir. Bu sav mevcut delillerden yola çıkılarak oluşturulmuştur ve amacı Ermenilerin anılarına saygısızlık etmek değildir.

*Bir diğer mesele Birinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan çağdaş Türkiyenin nasıl soykırım tarafından şekillendiğidir. * artık ilgilenilmesi gereken meseleler (ve Türkiyede de bu meselelere artan oranda ilgi gösterilmektedir) Ermeni mal ve mülklerinin aktarılmasıdır (veya çalınmasıdır) *[[ki]] bunların aktarılması cumhuriyet döneminde Türk burjuvasının ortaya çıkmasının zeminini hazırlamıştır.*

Desteksiz önermeler üzerine kurulu bir sav doğası gereği geçersizdir. Yukarıda açıklanmış olduğu gibi, soykırım söylemine karşı ortaya konulabilecek çok fazla husus vardır ve dolayısıyla soykırım söylemi mercek altına alındığında çökmeye başlamaktadır. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti soykırım mirası üzerine kurulmuştur savı geçersiz hale gelmektedir. Ayrıca mesele Türk burjuvasını kurmak için Ermeni mal ve mülkünü aktarmak veya çalmaktıysa, o zaman İstanbul ve İzmirdeki Osmanlı Ermenilerinin esas hedef olmaları gerekirdi. Bu Ermeniler Osmanlı İmparatorluğunun en varlıklı Ermenileriydi ve bu varlıkları Türk burjuvasının kurulması için en uygun kaynak olurdu. Oysa İstanbul ve İzmirdeki Osmanlı Ermenileri sevk ve iskândan muaf tutulmuştur (ve hayır, 1922 Büyük İzmir Yangını Türkler tarafından başlatılmamıştır).

Barişmanın inkâr üzerine inşa edilemeyeceği açıktır, ancak barişma uzlaşısıyla da inşa edilemez. Uzlaş, siyasetçinin bir aracıdır ve güncel sorunların çözülmesi için kullanılır. Uzlaşının, tarihi gerçeklerin incelenmesinde bir yeri yoktur. İnsanlar azıcık öldürülemezler. Barişma; Türk hükümeti tarafından yoğun bir şekilde desteklenen, Birinci Dünya Savaşının berbat yıllarında Türkiyede acı çekmiş herkes beraberce

, bu insanların zamanın ve koşulların mağdurları olarak eşit bir şekilde hatırlanmasını iddia etmeyi aklından bile geçirmez.

Yine belirtilmesi gerekiyor ki Zürcher retçi savın özünü anlamamışa benziyor. Retçi sav, Ermenilerin azıcık öldürüldüğünü iddia etmemektedir. Retçi sav; Osmanlı İmparatorluğunun sonunu getiren aynı çöküş koşulları içerisinde gruplar-arası çatışma, intikam saldırıları, kötü muamele, açlık ve salgın hastalıklar sebebiyle hem Ermenilerin hem de Müslümanların yüksek sayıda kayıplar verdiğini ortaya koymaktadır. Böylece evet, Ermeniler ve Müslümanlar merhametli bir şekilde beraberce anılabilir, zira iki grubun mensupları da aynı trajik koşullar sebebiyle hayatlarını kaybetmiştir. Zürcherin Almanlar ve Yahudilerle ilgili örneği bu sebepten dolayı hiçbir anlam ifade etmemektedir, zira Yahudiler ideolojik güdümlü ve sınıai bir kitlesel imha kampanyasının tam anlamıyla mağdurlarıydılar, Almanlar ise bir dünya savaşında çatıştıkları için hayatlarını kaybettiler. Bu, Osmanlı İmparatorluğunun son günlerinde vuku bulan olaylardan tamamen farklıdır. Ve evet, barışma uzlaşma üzerine inşa edilebilir: Türkler ve Ermeniler karşılıklı olarak diğer tarafın çektiği acıyı kabul edebilir ve soykırım söylemi konusunda fikir ayrılığı olduğuna dair saygılı bir biçimde anlaşabilirler.

[Ermeni Soykırımının] kabul edilmesi sadece Ermeniler için değil, aynı zamanda Türkler için de önemlidir. Taner Akçamın uzun zaman önce belirtmiş olduğu gibi; Türkiye'nin daha rahat, daha demokratik ve daha insancıl bir toplum olabilmesi için soykırım ile yüzleşmesi gerekmektedir. Bu yüzleşme, bu toplumun üzerini kaplayan dar görüşlü ve giderek dinin tesiriyle bozulan milliyetçilik örtüsünü kaldırabilir.

Akçamın bu tahlilini kısaca bir değerlendirelim. Akçam ve Türkiyedeki bazı sosyalist ve liberallere göre, Ermeni soykırımı tartışılmaz bir gerçektir, ancak bu gerçek Türkiye'nin karanlık tarihi hakkında tabu bir konudur. Bu kişilere göre, bu tabu Türkiyede toplumsal sorunlar hakkında özgür tartışmalar yapılmasına engel olmaktadır. Bu sebeple, Türkiye (Zürcherin sözleriyle) daha rahat, daha demokratik ve daha insancıl bir toplum olabilmesi için soykırımı kabul etmelidir.

Oysa 1915-16 olayları üzerine olan tartışma Türkiyede artık tabu bir konu olmaktan çıkmıştır. Özellikle bu sene, Türkiyede hem bireyler hem de sivil toplum kuruluşları 1915-16 olaylarıyla ilgili görüşlerini özgürce dile getirmekte ve yaymaktadır. Bu görüşler arasında soykırım nitelendirmesinin kabulü de vardır, reddi de vardır. Bu konu; şu anda Türkiyede kitaplarda, gazetelerde ve televizyon programlarında özgürce tartışılmaktadır.

Peki ya Ermenistan ve diğer ülkelerde durum nedir? Ermenistanda soykırım söyleminden sapmak akla bile getirilemez. Bu söylemi alenen reddetme cüretini gösterecek kişi -açıkça söylemek gerekirse- linç edilir. Peki ya diğer ülkeler? Diğer ülkelerde Ermeni diasporası ve destekçileri soykırım söyleminin reddedilmesinin bir suç olarak tanımlayan ve böylece ifade özgürlüğünü sınırlayan yasaların geçirilmesi için çaba sarf etmektedir. İşin aslı şu ki, şu an itibarıyla 1915-16 olaylarının en özgürce tartışıldığı ülke Türkiye'nin ta kendisidir.

Dahası, Türk hükümeti ülkesinin tarihini tartışmaya hazır olduğunu tekrar tekrar belirtmiştir. 1915-16 olaylarına ışık tutması için ortak bir tarih komisyonu kurulması çağrısını tekrar tekrar dile getirmiştir. Ancak soykırımın tartışılmaz bir gerçek olduğunu

ileri süren Ermenistan ve Ermeni diaspora mensupları, böyle bir komisyonun kurulmasını - nasıl yapılandırılacağını bile tartışmadan (Ermenilere karşı adil olması için)- kesin bir şekilde reddetmiştir. Ermeniler soykırım söylemlerinin geçerliliğine kesinkes inandıkları için, böyle bir komisyonun kurulması çağrısını kabul etmekten kaybedecekleri hiçbir şey olmadığı gibi her şeyi kazanma fırsatları olacaktır. Soykırım söylemi şayet doğru ise, komisyonun bulguları bu söylemi destekleyecek ve Türkiye'nin bu söylemi reddetmesine bir son verecektir.

Aynı zamanda burada şunu belirtelim: Türkiye'de ilgili arşivlerin neredeyse tamamı hem Türk hem de yabancı araştırmacılara açık durumdadır. Ancak Ermenistan'ın ve Ermeni diaspora örgütlerinin arşivleri halen araştırmacılara kapalı durumdadır (ya da sadece bir takım belli partizan araştırmacılara açıktır). Türkiye bir şeyleri saklamaya çalışıyormuş gibi gözükmemektedir. Aynı şey Ermenistan ve Ermeni diaspora örgütleri için söylenebilir mi?

Son olarak belirtilmesi gerekiyor ki, (1948 BM Soykırım Sözleşmesinin tanımladığı şekliyle) 1915-16 olaylarıyla ilgili hiçbir yetkili mahkeme kararı bulunmamaktadır. Soykırım Sözleşmesine göre sadece yetkili bir mahkeme bir olayın soykırım teşkil edip etmediğine karar verebilir. Bu sebeple, çeşitli ülkelerin parlamentolarında veya kurumlarında soykırımın tanınması ve bu konuda Türkiye'ye çağrıda bulunmasını içeren her bir karar, aslında hukuken geçersiz siyasi beyanatlardan ibarettir. Bu tür kararlar aslında uluslararası hukuka aykırıdır. Parlamentoların veya Roma Katolik Kilisesi Papasının beyanları bu nedenle temelsizdir ve Türk ve İslam düşmanlığından başka bir şeyi yansıtmamaktadır. Bu tür beyanların ardındaki niyet, Ermenilerin acılarının paylaşılması konusunda içten bir ilgiden kaynaklanmamaktadır, bunun yerine bu niyet Türkiye'ye karşı siyasi koz elde etmek ve onu sözel olarak taciz etmekle bağlantılıdır.

Hukuk ve tarih Türkiye'nin yanındadır, o halde Türkiye neden soykırım söylemini benimsemesin ki? Bu söylemle çelişen deliller ve anılar mevcut iken böyle bir söylemi benimsemek, bu soykırım söylemini reddeden Türk toplumunun büyük kısmını ülkesinden soğutmak ve öfkeliendirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Aynı zamanda bu tür bir benimseme, Türklerde yaratacağı tepkiden dolayı Türk-Ermeni ilişkilerini sekteye uğratmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Türkiye'nin hatası, bu sorun hakkında on senelerce göreceli olarak (Ermenilere nazaran) sessiz kalmasıydı. Türkiye, doğru olduğunu düşündüğü şeylerin kendiliğinden belirgin olduğunu varsaydı ve bu olguları izah etmek zorunda olmadığını düşündü. Oysa görünüşüne bakılacak olursa, gerçek kendiliğinden belirgin değildi. Türkiye sessiz kalmakla yetinirken, Ermeniler kendi söylemlerini yaymak ve bu hikâyelere inanmaya yatkın dünyanın çeşitli yerlerinde kamuoyu oluşturmakla meşguldü. Türkiye en sonunda bu hatasından ders çıkarmıştır, ancak 1915-16 olaylarıyla ilgili son derece siyasileştirilmiş soykırım söylemini defetmek için yapması gereken daha çok şey vardır.

[i] Bu ifade yerine sıkça tehcir kelimesi kullanılmaktadır.

[ii] 24 Nisan 2015e yakın İngilizce olarak yapılan bu beyanata ilk olarak İngilizce bir eleştiri yazısı yazılmıştır:<http://www.avim.org.tr/yorumnotlarduyurular/en/SOME-CRITICISMS-REGARDING-PROF--DR--ERIK-JAN-ZURCHER%E2%80%99S-CENTENNIAL-STATEMENT/4013>

Yazar Hakkında :

Mehmet Oğuzhan Tulun AVİM'de Analist olarak görev yapmaktadır. Çalışmaları Doğu Avrupa, Kafkasya, Asya, Türk-Ermeni ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri, uluslararası suç ve tarih çalışmalarıyla ve din ile siyaset arasındaki etkileşime odaklanmaktadır.

Atıfta bulunmak için: TULUN, Mehmet Oğuzhan. 2026. "PROF. DR. ERİK-JAN ZÜRCHER'İN YÜZÜNCÜ YIL BEYANATIYLA İLGİLİ BAZI ELEŞTİRİLER." Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Analiz No.2015 / 10. Mayıs 17. Erişim Mayıs 09, 2026. <https://www.avim.org.tr/tr/Analiz/PROF-DR-ERIK-JAN-ZURCHER-IN-YUZUNCU-YIL-BEYANATIYLA-ILGILI-BAZI-ELESTIRILER>

Süleyman Nazif Sok. No: 12/B Daire 3-4 06550 Çankaya-ANKARA / TÜRKİYE

Tel: +90 (312) 438 50 23-24 • **Fax:** +90 (312) 438 50 26

 @avimorgtr

 <https://www.facebook.com/avrasyaincelemelerimerkezi>

E-Posta: info@avim.org.tr

<http://avim.org.tr>

© 2009-2025 Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Tüm Hakları Saklıdır